

В. А. Нищета – кандидат педагогічних наук,
доцент, докторант кафедри мовознавства
Херсонського державного університету

Концептуальні параметри дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі: риторичний аспект

В освітній сфері в Україні останнім часом спостерігається цілком позитивна тенденція: за свідченням багатьох дослідників, риторика – панхронічна частина духовної культури людської цивілізації й методологія гуманітарного знання – відроджується як культурна основа життєдіяльності в широкому розумінні і як соціальна діяльність. Актуальність і своєчасність цього процесу зумовлені існуванням запиту в суспільстві на риторичні вміння сучасної людини, на підвищення її комунікативного рівня. З іншого боку, педагогічна наука розглядає освіту через призму соціальних і суспільних відносин, і важливе місце в них посідають мова, мовлення, комунікація, мовна та комунікативна діяльність. Зазначені концепти визначають смисл і зміст шкільної мовної освіти, контекст якої, на нашу думку, варто розробляти й розбудовувати через призму феномену "риторичного".

Нині існує достатньо велика кількість теоретичних і методологічних напрацювань стосовно проблематики риторики й риторичної освіти, та попри це до сьогодні не вирішене питання формування риторичної компетентності учнів у процесі здобуття шкільної мовної освіти.

Шкільна освіта в Україні еволюціонує в бік риторизації навчального процесу, у школі закладаються методичні традиції плекання риторичних здібностей молодих поколінь. Проте на сьогодні фахівці констатують наявність дефіциту мовленнєво-мисленнєвої та комунікативної культури у випускників у різних сферах суспільного життя. Кризу мовленнєвої комунікації, яка є насамперед кризою самої людини, можна подолати завдяки педагогічній майстерності вчителів-словесників, їх професійній творчості, їх інноваційному мисленню. Розбудова новітніх підходів до організації шкільного навчання української мови – потреба часу.

Мета статті – висвітлити концептуальні параметри дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі з метою досягнення риторичних результатів.

Дослідно-експериментальне навчання розроблене на основі програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (5–9 класи) (2013 р.; Т. Гнаткович, Н. Коржова, В. Новосьолова, М. Пентилюк, К. Таранік-Ткачук, Г. Шелехова) [7].

Предмет "Українська мова", навчання якого ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, діяльнісного, компетентнісного, когнітивно-комунікативного, комунікативно-функційного підходів і передбачає реалізацію дидактичних і методичних принципів (взаємозв'язку навчання, виховання й розвитку; демократизації й гуманізації; особистісної орієнтації; урахування життєвої перспективи; текстотворчості (текстоцентризму); комунікативно-діяльнісного; соціокультурного; органічного поєднання навчання мови й мовлення; здійснення поліфункціональності української мови в процесі навчання; практичної спрямованості), має на меті формування в учнів комунікативної компетентності як предметної та ключової.

Ґрунтуючись на зазначених позиціях, дослідно-експериментальне навчання української мови базується, зокрема, і на специфічних концептуальних параметрах.

1. Риторичні результати шкільної мовної освіти

Метою дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі є комплекс риторичних умінь і риторична компетентність школярів. **Риторичні вміння** є складними вміннями, які варто позиціонувати як здатність свідомо виконувати складні дії з допомогою низки навичок. Навичка ж у зазначеному сенсі є автоматизованим виконанням елементарних дій, з яких складається складна дія, що виконується з допомогою вміння. Комплекс риторичних умінь класифікується за діяльними характеристиками (аналітичні, критеріально-оцінювальні, перетворювальні, продуктивні, проєктивні, рефлексійні, щодо вольової сфери, емоційної сфери, міжособистісної взаємодії, мотиваційної сфери) та аспектами риторичної діяльності (риторичних знань, тексту, мовленнєвої ситуації, публічного, власного риторичного, монологічного, діалогічного, полемічного мовлення, риторичних засобів, цінностей). **Риторична компетентність** – це вищий рівень комунікативної компетентності; володіння риторичними знаннями, уміннями й навичками, якостями особистості, що визначають здатність і готовність до ефективного й оптимального спілкування, реалізовані й закріплені в досвіді комунікативної й риторичної діяльності.

Риторична компетентність як результат дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі має свою структуру:

- **теоретико-практичний компонент** – комплекс мовних і риторичних знань у контексті їх вправного застосування в мовленнєвій і риторичній діяльності;
- **процесуально-діяльнісний компонент** – навички спілкування, комунікації відповідно до мовленнєвої ситуації; застосування умінь використовувати обрані засоби для досягнення комунікативної мети;
- **морально-етичний компонент** – цінності, ціннісні орієнтації, духовність особистості;

- **компонент комунікативної активності** – комунікабельність (ініціативність, здатність до включення в активну комунікацію);
- **компонент впливовості мовленнєвого акту** – вправність у володінні експресивно-емоційними засобами мови для досягнення запланованого прагматичного результату;
- **організаційно-методологічний компонент** – вправність у доборі стратегій і тактик спілкування.

Варто зазначити, що риторична компетентність має розглядатися як міжпредметна, оскільки шкільна риторика дотична не лише до мовної, але й до літературної освіти. На користь цього твердження свідчать принаймні два аргументи. По-перше, у риторичі досліджений контекст художньої літератури (літературно-художніх творів) (О. Волков, Ж. Дюбуа, О. Зарецька, Н. Кнєхт, Х. Леммерман, Ф. Пир, Ю. Рождественський, А. Тринон, В. Харченко та ін.). По-друге, мова й література як навчальні предмети (за В. Краєвським) мають дуже багато спільного з погляду змісту: цінності, знання, текст, способи діяльності, досвід творчої діяльності тощо.

2. Інтеграція освітніх підходів у навчанні української мови

В основі дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі – реалізація **проблемного, проектного та риторичного підходів**, серед яких риторичний є провідним. **Риторичний підхід до навчання мови** – це спрямована на оволодіння ефективним та оптимальним мовленням система педагогічно доцільних теоретико-методологічних заходів у процесі навчання мови, суб'єкти якого залучаються до усвідомленої й рефлексійної мовленнєвої комунікації, використання мовних і риторичних засобів у різних формах, сферах і жанрах мовлення. Концептуальні особливості зазначеної категорії: 1) стратегічною ідеєю риторичного підходу до навчання української мови є формування в учнів риторичної компетентності та риторичних умінь; 2) до категоріального апарату риторичного підходу до навчання української мови варто віднести поняття "ефективне мовлення", "оптимальне мовлення", "мовленнєва комунікація", "риторичний текст", "риторичний діалог", "рефлексія" як риторичний діалог із собою, "риторичні засоби", "риторична діяльність".

Запровадження риторичного підходу до навчання української мови безпосередньо пов'язується з процесами **риторизації шкільної мовної освіти**. Виділені в результаті аналізу фахової літератури дефініції терміну "риторизація" формулюються з допомогою ключових слів "осмислення", "переосмислення", "активізація", "перетворення", "освоєння способів" і передбачають реалізацію таких смислів: риторичні знання, риторична діяльність, категорії (канони) риторики – етос, пафос, логос, риторична ситуація, діалогізація (навчальний

діалог, риторичний діалог), мовленнєві (риторичні) жанри, риторична норма, агональна взаємодія [6, с. 35–41].

Спираючись на запропоновану О. Сальніковою триступеневу схему втілення риторизації [8, с. 3], вважаємо за доцільне запроваджувати риторизацію в школах України на таких рівнях: 1) риторизація навчального процесу (педагогічного спілкування); 2) риторизація навчального предмета (шкільного курсу української мови, процесу розвитку мовлення учнів, уроку); 3) риторизація навчального завдання.

3. Принципи дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі

У процесі дослідно-експериментального навчання української мови доцільно реалізовувати **специфічні принципи шкільної риторики**.

Принцип позитивної педагогічної взаємодії (рух від мети до результату в процесі навчання мови необхідно вибудовувати на умовах партнерства, співробітництва, співдружності, співтворчості як спільного творчого вирішення проблем удосконалення мовленнєвої культури).

Принцип гармонізувального діалогу (мистецтво діалогу відносять до інтелектуальних цінностей світової культури; оптимальна діалогічність на уроках мови сприятиме об'єднанню учасників дидактичної та комунікативної взаємодії, злагодженості їхніх стосунків, буде запорукою результативності спільних дидактичних і комунікативних зусиль; діалогізації можна досягнути завдяки комплексній увазі до адресата, близькості змісту мовлення до життя та інтересів адресата, конкретності мовлення).

Принцип аксіологізації (навчання мови має передбачати виховання й розвиток у школярів цінностей і ціннісних орієнтацій і бути орієнтоване на людину цілісну, що мислить, відчуває, діє, співчуває, турбується, є відповідальною, здатну передбачити наслідки своїх мовленнєво-комунікативних дій).

Принцип антропоцентричності (у центрі шкільної мовної освіти – "фігура Номо Loquens, homo verbo agens" (Н. Іпполітова, Т. Ладиженська, О. Чувакін), людина, що навчається, людина, що говорить).

Принцип формування особистості через слово (риторичний аспект української мови є потужним чинником формування особистості людини, оскільки, за твердженням В. Аннушкіна, риторика "...учить думати, виховує почуття слова, формує смак, встановлює цілісність світовідчуття, веде до успіху кожного, хто замислюється над роллю та значенням мови у становленні суспільства та власної особистості" [1, с. 1]).

Принцип розвивального впливу (риторичні знання й уміння є основою й запорукою успішної діяльності людини в багатьох сферах, зокрема, професійних,

а також у побутовому спілкуванні, адже риторика розвиває в людині особисті якості – культуру мислення, мовлення, поведінки, спілкування).

Принцип активного сприймання (учитель-словесник має розвивати у школярів уміння й навички активного сприймання, виходячи з психологічної природи цього психічного процесу (предметність, цілісність, узагальненість, аперцепція), адже серед першочергових завдань сучасної риторики (за Ю. Рождественським) – уміння швидко сприймати мовлення в усіх видах слова та здобувати потрібні смисли для прийняття оперативних рішень, не давати себе захопити, збити на діяльність, не вигідну собі й суспільству).

Принцип громадянського виховання учнів (одним із важливих суспільних завдань риторики є виховання ратора – гідного громадянина, компетентного в публічному мовленні).

Принцип евристичності (задавати запитання – мистецтво (Ф. Беттджер, О. Волков, О. Орлов); найважливіше запитання "чому?" є предтечею створення монологічної частини-відповіді, результатом якої є сполучення композиційно-мовленнєвих форм; запитання – ключ до розвитку комунікабельності).

Принцип "живої" комунікативності (комунікативність будь-якої промови й мовлення взагалі досягається завдяки установці на живе спілкування зі слухачами, розмовності промови, зоровому та голосовому контакту).

Принцип "мовленнєвого вчинку" (оскільки мовлення людини є точним показником її людських якостей і культури, у процесі реалізації риторичного аспекту шкільної мовної освіти набувається досвід успішної мовленнєвої поведінки, яка складається з мовленнєвих вчинків (З. Курцева); мовленнєвий вчинок – це навмисно створене висловлювання, яке віддзеркалює моральну позицію комуніканта, мета якого – впливати на адресата в кризовій ситуації спілкування).

Принцип духовного становлення особистості (завдяки спеціально організованому педагогічному впливу в учнів має формуватися духовність як "ціннісний вимір буття внутрішнього та зовнішнього в їх єдності, його співвіднесеність із вічністю, а не повсякденністю, з устремлінням до Істини, Добра, Краси, з творчістю та свободою" [4, с. 109]; вища мета педагогіки та суміжних гуманітарних наук, зокрема риторики, (за Г. Сагач) – формування духовної особистості із розвиненими креативними якостями).

4. Риторичний зміст дослідно-експериментального навчання української мови

З урахуванням етапності роботи (I етап – 5–6 класи – "Школа монологу, діалогу й культури спілкування", II етап – 7–8 класи – "Елементи загальної й часткової риторики", III етап – 9 клас – "Елементи практичної риторики. Виявлення риторичних умінь і риторичної компетентності") програма дослідно-

експериментального навчання, як і програма з української мови, передбачає засвоєння мовленнєвої, мовної, соціокультурної та діяльнісної змістових ліній мовної освіти.

Призначення **мовленнєвої змістової лінії** полягає: 1) у забезпеченні цілеспрямованого формування й удосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі на основі засвоєння не лише мовленнєвознавчих понять, але й відомостей з риторики, що передбачено в пояснювальній записці програми з української мови [7]; 2) в оволодінні базовими вміннями й навичками використання мови в життєво важливих для певного віку сферах й ситуаціях спілкування в поєднанні з комплексом риторичних умінь, формування яких може бути забезпечене в результаті цілеспрямованої, мотивованої інноваційної педагогічної діяльності вчителів-словесників.

У процесі засвоєння змісту **мовної лінії** програми учитель-словесник транслює учням відомості з риторики,:

- категорії риторики (етос, пафос, логос; оперування суб'єктивним розумінням етосу, пафосу, логосу);
- закони риторики (концептуальний, моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний, словесної творчості, ефективного спілкування, системно-аналітичний);
- риторика діалогу (навчальний, риторичний діалог; діалог-унісон, діалог-повідомлення, діалог-протиріччя, діалог-синтез, діалог-суперечка, діалог-пояснення, діалог-сварка, діалог-обговорення, діалог-бесіда; гармонія між учасниками діалогу; діалог-театр, діалог-пропаганда; відкриті й закриті запитання; пафос у навчальному діалозі (діловитості, рішучості, виховання); навчальний діалог як риторичний (діалогічність свідомості й світовідчуття); діалогічний спосіб пошуку істини);
- теорія риторичної діяльності (спрямованість тексту на інших суб'єктів, реконструкція замислу авторського тексту; потреба людини у взаємодії з іншими; освітня діяльність як риторична);
- риторична ситуація (одиниця риторичної діяльності, спілкування потенційне й реальне; опосередковане й безпосереднє, з іншими і з самим собою);
- ефективність та оптимальність мовлення;
- основи еристики (спір, правила спору; дискусія, диспут; діалогічний спосіб пошуку істини);
- риторичні засоби (тропи, риторичні фігури);
- ораторський виступ (вимоги до поведінки мовця; підготовка до ораторського виступу; виступ з риторичною промовою);

- мовленнєвий вчинок, мовленнєва поведінка (дискурс – потік мовленнєвої поведінки; типи мовленнєвих дій);
- мовленнєві жанри (види за комунікативною метою – інформування, вплив, інформація та вплив; осмислення себе як адресата риторичного жанру; мовленнєвий жанр – запорука доречності й успішності спілкування);
- види й жанри красномовства;
- риторична аргументація (риторична аргументація як складова логосу; створення аргументації);
- риторичний текст (продукт риторичної діяльності; адресність; намір вплинути в конкретній ситуації спілкування, мета впливу чи оптимізації взаємин; зв'язок риторики з теорією тексту та стилістикою);
- агональна взаємодія (принцип агону);
- риторична норма (співвідношення між риторичною нормою й мовною);
- невербальні засоби спілкування;
- риторична рефлексія як діалог із самим собою.

Варто особливу увагу приділити роботі з мовленнєвими жанрами та вивченню рубрики "Текст (риторичний аспект)" у кожній навчальній темі. Серед окреслених у програмі риторичних аспектів тексту провідними варто вважати такі: впливу (текст є соціальним феноменом, оскільки вплив і переконання – дії двобічні; текст як продукт мовлення варто розглядати як мовленнєвий вчинок у контексті впливу продуцента на адресата й на самого себе; текст реалізує головну комунікативну функцію впливу на людину – формування поглядів, аферентну й закличну функції), ефективності мовлення (досягнення бажаного (прогнозованого) ефекту; ефективне спілкування – це результативне спілкування, за якого реалізується комунікативний намір, вирішується комунікативна задача як практичного, так і духовного плану), спілкування (текст як інтерактивне явище), діалогу, текстотворення (текст як засіб реалізації комунікативної мети є результатом "ословлення" думки), інформування, стимулювання, мовленнєвої ситуації (у текстах виявляються комунікативні події соціокультурної взаємодії свідомості людей, породжені їх комунікативною поведінкою; текст – це система маніфестацій певної риторичної поведінки в певній комунікативній ситуації).

Засвоєння змістового наповнення **соціокультурної лінії програми** логічно поєднувати з формуванням і вихованням у школярів абсолютних (вічних), національних, громадянських, особистих, родинних, валео-екологічних цінностей ("Кодекс цінностей українського виховання") і ціннісних орієнтацій (на себе як суспільні істоту й на суспільство; орієнтації на цінності вищого порядку – свободу, творчість, пізнання, розуміння, красу; термінальні й інструментальні орієнтації). Ця змістова лінія передбачає добір, опрацювання й конструювання тематично й стилістично орієнтованих текстів у визначених програмою з

української мови сферах відношень у поєднанні з риторичними функціями (аспектами) текстів. У процесі опрацювання змістової лінії відбувається пряме й опосередковане вдосконалення сформованих риторичних умінь під час їх виявлення на уроках української мови.

Формування загальнонавчальних умінь (організаційно-контрольних, загальнопізнавальних (інтелектуальних, інформаційних), творчих, естетико-етичних) у процесі засвоєння змісту **діяльнісної (стратегічної) лінії програми** логічно поєднати з розвитком психологічних особливостей школярів:

- 1) розвиток психічних (пізнавальних) процесів варто спрямовувати на формування й удосконалення таких якостей: екстероцептивних і пропріоцептивні відчуттів, у результаті синестезії яких відбувається інтеграція вербальної й невербальної сторін мовленнєвої діяльності в єдиний образ; соціальної перцепції та здатності до спостереження як навмисного, спланованого сприймання; активної (довільної) й творчої уяви в безпосередньому зв'язку із засвоєнням мови, здатності до антиципації; емоційної пам'яті як передумови комунікативних рис характеру людини, здатності до спілкування в пам'яті зі своїми думками та з актуалізованими образами інших людей; словесно-логічного мислення, яке розвивається й функціонує на основі мовлення й у відповідності до правил логіки, образного, об'єктивованого в мовленні мислення, мовленнєвого мислення як осмисленого мовлення; уваги як основи будь-якої пізнавальної діяльності, довільної уваги, опосередкованої соціально виробленими способами організації поведінки та комунікації, інтелектуальної уваги;
- 2) результатом цілеспрямованого розвитку емоційно-вольової сфери учнів мають стати розвинена емоційність, емпатія, вищі почуття (моральні, інтелектуальні, естетичні, праксичні), вольові якості особистості (рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, здатність до самоконтролю й саморегуляції, здатність здійснювати вибір, принциповість, ініціативність, витримка, організованість, дисциплінованість, сміливість, відповідальність тощо).

Завдання вчителя-словесника – використати потенціал психічних процесів та емоційно-вольової сфери в процесі формування риторичних результатів шкільної мовної освіти.

5. Дослідно-експериментальне навчання української мови в контексті педагогічної інноватики

Навчання української мови в основній школі з метою формування в учнів риторичних умінь і риторичної компетентності логічно вважати інноваційним процесом, оскільки дослідно-експериментальне навчання є:

- 1) методичною інновацією (охоплює процес навчання української мови як гуманітарної дисципліни від початкової до старшої школи, підготовки та перепідготовки педагогічних працівників);
- 2) організаційною інновацією (риторичний підхід і риторизація передбачає застосування нових форм і методів педагогічного спілкування й організації педагогічної праці);
- 3) соціальною інновацією (реалізація риторичного аспекту української мови сприяє підвищенню рівня освіченості й культури молоді, досягненню високого рівня вихованості, моральності);
- 4) управлінською інновацією (створення в школах спеціальних проблемних груп; запровадження нових моделей освіти з урахуванням комунікативних потреб учнів; формування нової організаційної культури школи; розробка нових механізмів управління якістю шкільної мовної освіти);
- 5) дидактичною інновацією (нові методики й технології навчання й викладання; нові способи організації змісту шкільної мовної освіти; нові підходи до моніторингу й діагностики освітніх результатів);
- 6) інновацією в підготовці й перепідготовці педагогічних кадрів (викладання у вищих педагогічних закладах освіти методики навчання риторики в школі; зміни у структурі професійної компетентності педагогічних працівників; нові програми перепідготовки кадрів; орієнтування на зміни вимог до якості шкільної мовної освіти; зміни у структурі методичної роботи освітніх закладів усіх рівнів);
- 7) внутрішньопредметною інновацією (специфіка реалізація риторичного аспекту української мови знаходить своє відображення в змісті мовної освіти й розвитку мовлення учнів);
- 8) загальнометодичною інновацією (процеси риторизації стосуються не лише зміщення акцентів у мовній освіті, а й педагогічного спілкування та всього освітнього простору сучасної школи);
- 9) ідеологічною інновацією (формування риторичних умінь і риторичної компетентності учнів основної школи є вимогою сьогодення й викликане оновленням свідомості: риторика має потужний потенціал для розвитку особистості й суспільства в цілому).

6. Вимоги до особистості вчителя-словесника в контексті досягнення риторичних результатів шкільної мовної освіти

Реалізація дослідно-експериментального навчання української мови з метою формування в учнів риторичних умінь і риторичної компетентності вимагатиме від учителів-словесників додаткової професійної й методичної підготовки, інноваційного, стратегічного й холістичного мислення, тому неодмінно виникне

необхідність зміни методологічних орієнтирів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Сучасний учитель-словесник, відповідно до моделі Н. Голуб [2, с. 344–346], повинен відповідати риторичному ідеалові: бути особистістю із заданими якостями (креативністю, щирістю, людяністю, гідністю, справедливістю, моральністю, привабливістю тощо) та здібностями (спостережливістю, мовним чуттям, сенситивністю, почуттям гумору, комунікативністю, відповідальність тощо); бути професіоналом (володіти комплексом ключових, загальних, професійно-педагогічних компетентностей, якостей і здібностей); бути громадянином (національно свідомим, дієвим патріотом, гуманним, добродійним оптимістом, мовно стійким, із соціальною позицією та демократичним стилем роботи); бути оратором (мати комплекс компетентностей, володіти індивідуальним ораторським стилем, оригінальним мовомисленням, власною мовотворчою манерою, кінесикою, мімікою, технікою мовлення).

Л. Горбач і М. Черемних розробили кодекс учителя риторики з орієнтацією на виховання якостей гуманітарної особистості школяра як вільного громадянина, культурної особистості, творчої індивідуальності [3, с. 34–35]. Оскільки шкільна мовна освіта є гуманітарною, а вчитель-словесник у своїй професійній діяльності повинен реалізовувати риторичний аспект української мови, вважаємо за можливе й необхідне екстраполувати висновки науковців на проблематику нашого дослідження, відповідно до чого учитель української мови та літератури:

- має бути гарантом наявності на навчальному занятті можливостей особистісного прояву суб'єктів освітнього простору через вибір жанру авторсько-відповідної дії, має дозволяти учневі найбільш повно виразити свою позицію, ставлення, погляди;
- має організовувати (через аналіз і рефлексію) інтерпретацію риторичних знань, способів діяльності, існуючих у суспільстві риторичних реалій на основі культурно-історичної риторичної традиції;
- має бути гарантом створення умов для становлення індивідуальності учнів, максимально сприяючи її розвитку педагогічними засобами через надання на навчальних заняттях поля діяльності в різних жанрах, через створення ситуацій для розвитку рефлексійності як якості особистості й рефлексійного середовища як якості суб'єктності групи школярів.

Відповідно до окреслених Ю. Щербініною базових характеристик мовленнєвої особистості педагога [9, с. 259–260], учитель-словесник має володіти:

- тезаурусністю (мати широкий вокабуляр, значний обсяг фонових знань, адекватне уявлення про ціннісну систему педагогічного дискурсу (у тому числі міфологем та архетипів);

- мнемонічністю (володіти гіпертекстуальною включеністю – знаннями й розумінням прецедентних елементів у структурі та змісті педагогічного дискурсу (внутрішніх – цитати, посилання, натяки, асоціації; зовнішніх – загальнокультурні алюзії й ремінісценції);
- лінгвокреативністю (здатністю до мовленнєвої творчості, мовної гри);
- інкорпоративністю (володіти дискурсивними стратегіями й тактиками, умінням їх застосовувати й варіювати в конкретних комунікативних обставинах);
- рефлексійністю (здатністю до самоаналізу й адекватного оцінювання власної мовленнєвої діяльності та мовленнєвої поведінки);
- толерантністю (здатністю до диференційованого підходу, до оцінки поведінки учнів, поблажливості до характеру й виховання);
- емпатійністю (здатністю до співпереживання іншим учасникам дискурсу; володіння практикою відчуження партнера).

Сучасний учитель-словесник, окрім наведених вище характеристик, має бути риторичною особистістю. Це особливо важливо в контексті досягнення риторичних результатів шкільної мовної освіти. Наведемо тезаурус терміну "риторична особистість":

- риторична особистість – комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, що реально діє в реальній комунікації (А. Габідулліна, В. Красних);
- риторична особистість – це наступний ступінь реалізації мовленнєвої (комунікативної) особистості; це особистість, яка не тільки демонструє високий культурно-комунікативний рівень соціалізації, а й особистість впливова (Н. Голуб);
- риторична особистість з особливим національним колоритом мовлення набуває ознак носія й транслятора культурно-мовленнєвих цінностей етносу (Р. Дружененко);
- риторична особистість має лінгвістичні знання й володіє практичними вміннями та навичками комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення (С. Коваленко);
- риторична особистість – це особистість, що ефективно впливає та взаємодіє з аудиторією; оцінюється за етичними, інтелектуальними й естетичними критеріями, вільно володіє риторичними прийомами спілкування (Л. Колеснікова);
- риторичний тип особистості через слово реалізує одну з найважливіших людських потреб – потребу в інших людях (О. Марченко);
- риторична особистість володіє комунікативною компетентністю, готовністю отримувати необхідну інформацію, переконувати в правоті своїх думок,

впливати на прийняття рішень, відстоювати позиції на основі толерантного ставлення до цінностей та інтересів інших людей (Г. Сагач);

- риторична особистість – це особистість, що активно й результативно (конструктивно) реалізує себе в реальних комунікативних актах, успішно вибирає та здійснює ті чи інші (залежно від консітуації) стратегії, мовленнєво-поведінкові тактики й засоби досягнення прагматичного ефекту (мети) (М. Хлебникова).

Поняття риторичної особистості складне й багатогранне. Яким би його тлумаченням не послуговуватися, важливо пам'ятати: для сучасного педагога бути риторичною особистістю – вимога часу.

Отже, концептуальними параметрами дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі є: 1) результатами реалізації риторичного аспекту української мови є риторичні вміння й риторична компетентність учнів; 2) однією з вирішальних умов дослідно-експериментального навчання є запровадження риторичного підходу до навчання мови та риторизації шкільної мовної освіти; 3) ефективності дослідно-експериментального навчання сприятиме реалізація специфічних принципів шкільної риторики; 4) у процесі формування риторичних результатів шкільної мовної освіти необхідно реалізовувати риторичний зміст ліній програми з української мови; 5) сучасний учитель-словесний має відповідати риторичному ідеалові, бути риторичною особистістю.

Як висновок вважаємо за доцільне навести міркування Л. Колеснікової: "Ритор-педагог – це викладач, учитель й одночасно вихователь, який впливає на учнів словом, вдачею, засобами свого предмета й через предмет. Він виховує своєю особистістю, своєю мовленнєвою поведінкою з допомогою вербальної й невербальної мови спілкування, своїм виглядом, образом". На думку науковця, учень-ритор – це "учень ..., який учиться в ритора-педагога володіти словом, усіма видами мовленнєвої діяльності, культурою спілкування й поведінки. Ритор-педагог творить ритора-учня. Тільки особистість може виховати особистість" [5, с. 57].

Список використаних джерел

1. Волков А. А. Курс русской риторики [Электронный ресурс] / А. А. Волков. – Режим доступа : <http://juragrek.narod.ru/nlp/34.htm>. – Заголовок с экрана.
2. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
3. Горбач Л. В. Риторика в подростковой школе, обеспечивающая развитие гуманитарной личности / Л. В. Горбач, М. В. Черемных // Риторика в системе гуманитарного знания : сб. материалов VII-й Международной конференции по риторике (29–31 января 2003 г.). – М. : Государственный институт русского языка имени А. С. Пушкина, 2003. – С. 34–35.

4. Зайченко І. В. Уроки формування духовності особистості / І. В. Зайченко // Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : наук.-метод. зб. : у 2 ч. / [ред. рада Доній В. М., Несен Г. М., Єрмаков І. Г. та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч. 1. – С. 108–119.
5. Колесникова Л. Н. Образ сучасного риторика-педагога і риторика-ученика / Л. Н. Колесникова // Риторика в системі гуманітарного знання : зб. матеріалів VII-ї Міжнародної конференції по риторикі (29–31 січня 2003 г.). – М. : Государственный институт російського мови імені А. С. Пушкіна, 2003. – С. 57–58.
6. Методика навчання риторикі в школі : навч. посіб. / Автор-укладач В. А. Ницета. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 200 с.
7. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів : українська мова : українська література : 5–9 класи. – К. : Освіта, 2013. – 160 с.
8. Сальникова О. А. Модель риторизації навчального завдання / О. А. Сальникова // Начальна школа плюс до і після. – 2012. – № 2. – С. 1–5.
9. Щербинина Ю. В. Лінгво-риторическі підходи до описання і удосконалення мовної особистості педагога / Щербинина Ю. В. // Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції "Риторика і культура мови : наука, освіта, практика", 1–3 лютого 2010 г. / Під ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань : Астраханський університет, 2010. – С. 259–260.

Ницета В. А. Концептуальні параметри дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі: риторичний аспект / В. А. Ницета // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі : зб. наук. праць (за матеріалами Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 58–70.